

Kortrijk: achthonderd jaar stadsgeschiedenis

Prof. Dr. J.A. van Houtte (Leuven), Lid van de Koninklijke Academie van België

Het is sinds enige jaren gebruikelijk dat onze Academie buiten haar eigen muren treedt om de algemene administratieve vergadering van haar drie Klassen in een andere Vlaamse stad dan haar zetel te houden. Een hoffelijke traditie wil dat haar leden een kennismaking wordt aangeboden met die stad, waar zij voor een dag te gast is. Kennis maken met de stad houdt uiteraard in dat men de ogen opent voor wat zij vandaag de dag is en wat zij haar bezoekers te bieden heeft.

De kennismaking heeft echter ook een historische dimensie. Vrijwel alle Vlaamse steden hebben een rijk verleden, dat voor een deel nog zichtbare sporen in hun beeld heeft achtergelaten, en dat voor een deel tevens nawerkt in de huidige samenleving en structuren. Tot hun getal behoort ook Kortrijk. Het opzet van mijn lezing is U een overzicht te bieden van de geschiedenis van Kortrijk.

Het lijkt overigens vermetel een rijk verleden als dat van Kortrijk in een vluchtig overzicht als het mijne samen te persen. Zoveel temeer daar de achthonderd jaar stadsgeschiedenis, die de titel van mijn lezing aankondigt, niet zijn los te maken van evenzoveel, of eigenlijk nog meer, voorgeschiedenis; dit dan nog afgezien van de prehistorie in de gebruikelijke zin van het woord, waarvoor wij niet met eeuwen maar met millennia zouden dienen te rekenen.

In de eigenlijke geschiedenis treedt Kortrijk voor het eerst aan in de Romeinse tijd, en duidelijk genoeg met een naam die het niet meer zal verliezen: *Cortoriacum*, een van de overtalrijke Gallo-Romeinse namen op *-acum*, met de betekenis van een landbouwuitbating, genoemd naar een grootgrondbezitter, hier ene Kortoros of zo iets, en oorspronkelijk meestendeels bewoond door horige boeren die hem dienstbaar waren. Toen en nog lang daarna bekleedden landbouw en veeteelt immers een overweldigende voorrang onder de bestaansmiddelen. Nochtans bracht juist de Romeinse overheersing in onze gewesten kennelijk een levendiger handwerk en ruilverkeer dan tevoren tot ontwikkeling. De natuurlijke verkeersweg die de Leie was, werd uiteraard sinds oeroude tijden bevaren door de kleine schuiten, waar onze verre voorouders voor hun vervoer genoeg mee namen.

De Romeinse overheersers brachten echter een infrastructuur van wegen voor het landverkeer tot stand. Twee daarvan, respectievelijk van Keulen over Tongeren (toenmaals de enige stad van groot allure in ons land) naar Boulogne (de hoofdstad van de civitas – het gewest – van de Menapiërs) en van Doornik naar Oudenburg, beide dus verbindingen tussen het binnenland en de zee, kruisten elkaar te Kortrijk. Daardoor heeft de plaats ongetwijfeld een handels- en overslagfunctie gekregen, en verhieft zij zich tot de rang van een *vicus*, een streekcentrum waar de bewoners van de streek hun produkten

van landbouw en nijverheid konden aanbieden en eigen benodigdheden konden inkopen. Met het oog op die laatste elementen ligt het voor de hand aan te nemen dat ter plaatse ook een bescheiden ambachtswezen van de grond kwam.

De voorspoed, die de orde en rust onder Romeins bestuur in de *vicus* brachten, ging ten onder met het einde van de heerschappij van het *Imperium* over onze gewesten. Druk van Germaanse en andere volkeren op de Rijn grens van het Rijk, dat al door een diepe interne sociaaleconomische crisis werd ontwricht, bracht vanaf de 3de eeuw grote onveiligheid teweeg. Geleidelijk aan stortte het Romeinse gezag ineen. In de loop van zijn verzet tegen de oprukkende Frankische Landname kreeg Kortrijk op een niet nader te bepalen tijdstip een garnizoen. In de *Notitia dignitatum*, een lijst van de Romeinse burgerlijke en militaire autoriteiten, opgesteld omstreeks 400 en circa 425 bijgewerkt, worden afdelingen *militēs Cortoriacenses* vernoemd. Maar uit de tekst blijkt dat zij niet langer te Kortrijk waren gelegerd. De Leiestreek was dus blijkbaar reeds opgegeven.

Daarmee belanden wij in de Vroege Middeleeuwen, de periode die door de Engelstalige geschiedsbeschrijving terecht, wegens onze bijzondere onvolledige kennis ervan, *the Dark Ages* wordt genoemd.

Die benaming past wel heel bijzonder voor Kortrijk. Er valt aan te nemen dat de plaats de weerslag onderging van de algemene eeuwenlange inzinking van de Westerse economie, en dat zij weer meer dan tevoren in de agrarische sfeer terugkeerde. De streek werd intussen gekerstend. Een weinig betrouwbare traditie schrijft de stichting van de Sint-Maartenskerk rond 650 aan Sint-Elooi toe; zij bleef tot het einde van de 18de eeuw de enige parochie van de stad. Toch bleef Kortrijk allicht op een kleinere schaal dan tevoren, in de sluimerende samenleving van het Frankische tijdvak, een rol van streekcentrum spelen.

Op zijn laatst in de 8ste eeuw heeft een gouv van het Frankische Rijk, de omschrijving waarbinnen een graaf een rudiment van bestuur en rechtspraak uitoefent, de *pagus Cortrecensis*, er zijn zetel. En dit brengt, in de troebele tijden van de Noormanneninvallen een elementaire beveiliging met zich mee. In 880 maakt een troep van die stropers er zich meester van en nestelt er zich om te overwinteren en in de lente zijn plunderingen te hervatten. Na hun aftocht grijpt de jonge graaf van Vlaanderen, Boudewijn II, de kans om de hand te leggen op het leeggeroofde, virtuele *no man's land* dat zij

Lezing gehouden te Kortrijk op 19 mei 1990 ter gelegenheid van de Algemene Administratieve Vergadering van de drie Klassen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België voor haar leden en haar genodigden.

achterlaten. Voortaan hoort Kortrijk dus bij Vlaanderen, al zal zijn grensligging daar herhaaldelijk afbreuk aan doen. Het wordt voorts bevestigd in zijn betekenis als streekcentrum. Het was in de laatste jaren van de 10de eeuw de zetel geweest van een gebied dat een zekere Eilbodo tijdens een crisis van het grafelijke gezag, daar kortstondig had van afgescheurd. Nadat Boudewijn IV er zich weer meester had van gemaakt, werd het de zetel van een van de oudste drie kasselrijen die in Vlaanderen hand over hand werden gevestigd om krachtiger dan tevoren een onbetwiste uitoefening van het vorstelijke bewind te verzekeren.

Na de definitieve aftocht van de Vikingen is de baan ook vrij voor de commerciële revolutie die de samenleving van het Westen een volledig nieuw aanschein geeft. Een spektakulaire bevolkingsaan-groei vindt zijn uitweg in een dynamische herleving van handwerk en handel, die een aanzienlijk grotere economische elasticiteit bieden dan de landbouw. Naast zijn militaire en administratieve rol, krijgt Kortrijk ook daar zijn deel van. De overslagfunctie, die wij reeds voor de Romeinse periode konstateerden, wordt door de toename van handel en verkeer weer grootschaliger dan in de *Dark Ages* en richt zich steeds meer, richting Noordzeekust, naar het ontluikende nieuwe interlandelijke marktcentrum, Brugge.

Maar als verkeerscentrum trekt Kortrijk ook meer dan tevoren handwerk aan, en dit niet alleen meer noodzakelijk in hoofdzaak ten behoeve van zijn landelijke omgeving. Bredere horizons tekenen zich voor de afzet af en verhogen de ontwikkelingskansen van het plaatselijke handwerk. Kortom: nijverheid en handel voegen

zich bij de elementen die de politieke en bestuurlijke factoren verschaffen om Kortrijk te verstedelijken. Zoals de meeste Vlaamse steden behoort het tot het grafelijke domein, en geniet het ongetwijfeld reeds vroeg een eigen rechtsstatuut, dat beter dan het op het platteland geldende landrecht geschikt is om een dynamisch economisch leven te bevorderen, wat tevens in het belang van de stadsheer is.

Of het stadsrecht schriftelijk is vastgelegd, weten wij niet. Of een mogelijke keure bewaard bleef, hangt grotendeels van toevalligheden af. Wel bewaard is een keure, in 1190 door graaf Filips van de Elzas aan Kortrijk verleend, in het raam van zijn politiek die de bloei van de Vlaamse steden begunstigde. Deze oorkonde geeft de stad aanleiding om dit jaar haar achthonderdjarig bestaan te herdenken. In feite had zij slechts een ondergeschikte betekenis. Zoals toen gebruikelijk, breidde zij formeel het genot van het stadsrecht, waarvan het voorafbestaan dus impliciet werd erkend, uit tot horige landlieden die zich op haar grondgebied kwamen vestigen. Kortrijk werd er overigens in vernoemd als een *oppidum*, een versterkte plaats. En wij weten anderzijds dat er te Kortrijk reeds voordien munt werd geslagen, een bewijs te meer van een bloeiend niet-landelijk leven. In tegenstelling met sommige families, die hun adellijke aanspraken op een in de nevelen der tijden reikende stamboom steunen, lijkt Kortrijk mij te bescheiden als het zijn adelsbrieven als stad niet hoger dan achthonderd jaar laat opklimmen.

Hoe dan ook, met de 13de eeuw worden de tekenen van groei en welvaart talrijk zichtbaar. In 1219

DE BANK
DIE JE RUIMTE GEEFT.

SPAARBANK

Foto: CEEP/BAF

wordt de stedelijke infrastructuur aangevuld door de stichting van een gasthuis, in 1238 door die van een Begijnhof, nu nog een van de schilderachtige plekjes in het stadsbeeld. Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw rijzen de twee gotische kerken van de stad op. De Sint-Maarten wordt immers herbouwd en zo ook de Onze-Lieve-Vrouwe, oorspronkelijk eigenlijk de rond 1200 gestichte kapel van het grafelijk slot; Guido Gezelle zal er van 1871 tot 1899 kapelaan zijn. Aan de overgang van de 13de naar de 14de eeuw komt er een nieuw stadhuis, waar na latere verbouwingen niet veel van overblijft, en een halle, waarvan alleen nog het daarbijhorende thans eenzame belfort is bewaard. Dit is de tijd waarin de naam van Kortrijk door een toeval van de geschiedenis in de hele Westerse Christenheid befaamd wordt door de Guldensporenslag, die onder zijn muren de overwinning van de Vlaamse gemeentenaren op het Frans ridderleger en daarmee het behoud van Vlaanderens zelfstandigheid bezegelt. In de 14de en 15de eeuw wordt een stadsomwalling opgetrokken, waarvan de twee Broeltorens zijn overgebleven.

Die groei en die welvaart zijn mede te danken aan de plaats die Kortrijk in Vlaanderens economisch bestel bezet, met name als onderdeel van het machtige raderwerk van de Vlaamse wolindustrie. Het is bekend hoe het Vlaamse laken vanaf de 12de eeuw een alom begeerd standaardprodukt is in de Europese handel. Het lijkt nauwelijks twijfel dat wol ook te Kortrijk wordt verwerkt. Maar vooralsnog behoort het Kortrijkse laken niet tot de soorten die de faam van de Vlaamse textiel over Europa uitdragen. Kennelijk blijft de afzet ervan enige tijd lang beperkt tot de stad en haar omgeving.

De oudste getuigenis over een verre afzet verluidd eerst aan het einde van de 13de eeuw. Toen blijkt Kortrijks laken op de beroemde jaarmarkten van Saint-Denis bij Parijs te worden verkocht. Die jaarmarkten spelen in Frankrijk een centrale rol voor de groothandel. Ruim een halve eeuw later, tussen 1353 en 1362, kopen twee grossiers uit Montauban er onder meer Kortrijks laken, dat zij aan kleinhandelaars in Languedoc doorverkopen.

Maar ook van veel verder is er vraag: in 1342 maakt het Kortrijks laken deel uit van een lading die vanuit Genua naar Konstantinopel wordt verscheept. Ook in andere richting vinden de Kortrijkse stoffen overigens aftrek, met name in de Oostzeelanden, de achtertuin van de Duitse Hanze. Wij vinden ze vermeld in de jaren vlak vóór 1350 in de boekhouding van een koopman uit Lübeck en van een andere uit Rostock, die ze te Brugge inkopen om ze in het Balticum aan de man te brengen. Ze behoren voorts nog tot het sortiment, dat de inkoopagent van de grootmeester van de Duitse Orde vanuit Brugge naar Danzig verzendt, om er zijn ridders maar vooral het personeel van de Orde, mee te kleden; de stoffen blijken trouwens tot een goedkope soort te behoren. Tenslotte vinden zij via de Weichsel hun weg tot in Krakau en elders in het Poolse binnenland.

Kortrijk oogst dus de vruchten van de opgang van de Leiestreek, in de Late Middeleeuwen de bedrijvigste zetel van de Vlaamse lakennering. Aan die bloei komt in de loop van de 15de eeuw een einde. Het Vlaamse laken wordt van zijn markten verdrongen door de concurrentie van de Engelse stoffen, en spoedig ook van de Hollandse. Gelukkig echter schakelt Kortrijk zich net bij tijd in een andere rol in.

Hoe langer hoe meer stapt overigens heel Vlaanderen van de bewerking van wol naar die van vlas over. Voor de afzet van lijnwaad breekt trouwens een bijzonder gunstige conjunctuur aan. Niet alleen breekt in de Westerse samenleving aan het einde van de Middeleeuwen de civilisatie van het linnen ondergoed door; de Europese expansie overzee konfronteert onze voorzaten met tropische klimaatkondities, waar lichte linnenkleding aanmerkelijk beter aangepast is dan wollen stoffen, speciaal dan bij zware arbeid op plantages, bij het winnen van mineralen in de open lucht, enz. Geen wonder dat juist de Iberische landen, de eerste en tot het einde van de 18de eeuw de belangrijkste koloniale mogendheden, voor onze linnenindustrie de voornaamste afnemers zijn.

De Kortrijkse lijnwaadmarkt won vanaf de 16de eeuw – en dan vooral na de rampzalige jaren van de Spaanse Reconquista aan het einde daarvan – niet louter aan betekenis voor de afzet van de huisvlijt van het omliggende platteland. Voor een groot deel, gaandeweg het merendeel van de stadsbevolking, werd de bewerking van vlasvezels en de linnenweverij het bestaansmiddel bij uitstek. Daarbij ging het om een gevarieerde produktie. Naast de gangbare soorten voor massaverbruik, verwierf de stad een Europese faam met een luxeprodukt, de Kortrijkse damast, dit wil zeggen: tafellinnen en altaardoeken met ingewerkte motieven van bloemen en dieren of van gehistorieerde figuren. Zelfs de politiek bewogen lotgevallen van Kortrijk tijdens de Frans-Spaanse oorlogen die met korte onderbrekingen van 1635 tot 1713 woedden, vermochten zijn fundamentele bloei niet te keren. Deze heeft overigens in de gedaante van een rijk patrimonium aan gebouwen en kunstwerken uit de Barok en de Rococo zijn sporen in het stadsbeeld nagelaten.

BBL

Aan dit fundament van de Kortrijkse welvaart kwam een abrupt einde door de Industriële Revolutie. Vanaf 1820 sloeg die in Groot-Brittannië over op de linnenindustrie. De machinale vlasspinnerij was al meteen twaalfmaal produktiever per werknemer dan het handwerk, en spoedig ook waren mechanische getouwen viermaal sneller dan de traditionele weverij. Tegen de technologische vooruitgang werd een hopeloze, eigenlijk onzinnige strijd ingezet.

Tegenover de steeds lagere prijs van het machinale produkt was het enige verweer van het handwerk langere werkdagen te presteren teneinde het inkomen op peil te houden. Dan nog haalden de handwerkers slechts ongeveer de helft van het gemiddelde dagloon in de Belgische nijverheid.

De aardappelziekte van 1845 en volgende en de hongersnood die zij veroorzaakte, luidden voorgoed de doodsklok over het linnenhandwerk. Een deel van de vrouwelijke werkrachten schakelde over naar het kantwerk (3.250 in 1857), maar ook hieraan maakte de mechanisatie een einde. De linnennijverheid van de stad mechaniseerde zich op haar beurt vanaf 1865.

Kortrijk bleef op dit gebied een begrip vooral door de opkomst van de roterij in het Leiewater. De Leie werd de *Golden river*, letterlijk door de kleur die zij door die bewerking kreeg en figuurlijk door de winsten die met name Kortrijkse ondernemingen maakten op het behandelen van vlas. Dit vlas werd vanuit heel Europa aangevoerd tot het rootproces met warm water tijdens het Interbellum de bovenhand haalde.

Overigens heeft de linnennijverheid te Kortrijk net als overal uiteindelijk haar betekenis ingeboet ten voordele van andere textielsoorten, vooral het katoen, de kunstzijde, en sinds een halve eeuw, andere syntetische stoffen. Kortrijk heeft zich aardig aan die nieuwe structuren aangepast. Ook hier veroverde het katoen de eerste plaats in het textielbedrijf. Na de Eerste Wereldoorlog kwam voorts een belangrijke tapijtnijverheid van de grond.

De jongste drie eeuwen hebben Kortrijk een aanzienlijke bevolkingsgroei gebracht. In 1698 kennen wij voor het eerst zijn inwonertal, zowat 9.700; in 1976, op de vooravond van de fusies van gemeenten is dit bijna 43.000; na de fusie zijn het er ruim 76.000 (in 1988). Die groei stimuleerde uiteraard krachtig het bouwbedrijf temeer daar de 20ste eeuw, met de algemene verhoging van het welvaartspeil, de verhoogde behoeften aan wooncomfort, velen tot nieuwbouw of renovatie deden besluiten. Bij die partikuliere impulsen voegden zich sinds het midden van de 19de eeuw de behoeften van een krachtige industrialisering en, in de dagen van ons leven, van de ontwikkeling van de openbare diensten.

De alluviale klei van het Leiedal leverde sinds eeuwen grondstof voor het bouwvak. Het invoeren sinds 1878 van machinale persing in de pannbakkerijen van de Pottelberg schiep er de grondslagen van een grootbedrijf, dat praktisch een monopolie uitoefende in België en dat bovendien nog een belangrijke export voedde.

De zopas vermelde behoeften aan wooncomfort gaven voorts ontstaan aan een niet onbelangrijke meubelmakerij. Op dat gebied dient hier ook de betekenis te worden vermeld die de 'Kortrijkse Kunstwerkstede' van De Coene, in het kielzog van de artistieke vernieuwingen van de *Arts and Crafts*, *Art nouveau* en *Jugendstil*,

tijdens de eerste helft van onze eeuw in ons land en zelfs daarbuiten verkreeg voor de fabrikage van kunstmeubilair.

Kortrijk bleef tevens in groeiende mate zijn rol spelen als streekcentrum voor handel en diensten. De opheffing van de gilden in 1795 – Kortrijk telde er elf jaar voordien minstens 27, een normaal getal voor een middelgrote stad – verplaatste de handelsfunctie van de werkplaatsen van de neringdoeners naar markten en naar winkels. Er ontstonden allengs winkelstraten ten dienste van de meer gegoede klandizie. Een belangrijk deel van de omzet in de 19de eeuw en in het begin van de 20ste eeuw was echter te danken aan de grensligging. Kortrijk werd, speciaal de zondagmorgen, bezocht door drommen van kleine lieden uit de streek van Rijsel, Roubaix en Tourcoing die zich hier goedkoper dan thuis kwamen voorzien van kleren, schoenen en andere benodigdheden.

Niet alleen de kleinhandel maar de Kortrijkse economie in het algemeen werd trouwens aanzienlijk begunstigd door de verbetering van de verkeerswegen, die in de 18de eeuw werd ingezet. Vanaf 1716 werd de stad door degelijke steenwegen, nog steeds in gebruik, verbonden met alle naburige centra en vond zij aldus aansluiting op het grootschalige Europese verkeersnet. Na die eerste faze kwam in 1839 de eerste spoorverbinding tot stand, met name met de opening van de lijn naar Gent, en daarmee de inschakeling in het Belgische, en op de duur, in het Europese net. De jongste stap was de aansluiting van Kortrijk aan het Europese autowegennet in 1972. De verkeersligging droeg er ook toe bij om de stad als hoofdstad van haar regio te behouden, het centrum van bestuur – Conscience was hier arrondissementsskommisaris van 1856 tot 1868 – en van gerecht, zetel van talrijke onderwijsinstellingen en geneeskundige inrichtingen, enz.

Als knooppunt van spoorwegen moest Kortrijk een zware tol aan Wereldoorlog II betalen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had de nabijheid van het front al heel wat leed over de stad gebracht. Veel erger verging het haar in de lente 1944, toen geallieerde luchtbombardementen op de spoorweginstallaties in het vooruitzicht van de landingen in Normandië het leven kostten aan 545 inwoners, en 45% van het huizenbestand volledig verwoestten of zwaar beschadigden. Kortrijk was daarmee een van de zwaarst beproefde steden van ons land, maar nam anderzijds ook zijn herstel ongemeen krachtig ter hand. Hele nieuwe fraaie wijken zijn verzezen. Zij getuigen van de energie van een bevolking, die in de voorste rijen voortsnelt in de vaart der volkeren. Niet minder getuigt daarvan op industrieel vlak, de voorrang die Kortrijk in ons land heeft veroverd in de elektronische spits technologie. Maar daarmee ben ik in het heden beland, waar de rol van de historicus ophoudt.